

gen af Bang i lyset af hans betydning for de efterfølgende generationer i socialdemokratiet. Rüdiger slutter sin fremstilling lidt vel flot med at sige, at Bang »gjorde rent bord og brød med den radikale historieviden- skab«, men det er svært at se, at dette brud har fået nogen betydning, hvad enten man ser på den akademiske historievidenskab eller på den socialdemokratiske historieskrivning.

Niels Ole Finnemann

NIELS FINN CHRISTIANSEN, KARL CHRISTIAN LAMMERS, HENRIK S. NISSEN:
Danmarks historie, bind 7, Tiden 1914-1945 (red. Søren Mørch),
København, Gyldendal, 1988, 479 s.

Nu foreligger bd. 7 af den *Danmarks historie*, hvis første bind kom i 1977, og hvoraf bindene 3, 6, 8 og 10 stadig mangler. Da hvert bind har egne forfattere er det forbavsende at fuldførelsen tager så lang tid. Det tyder på at mange danske historikere har svært ved at disponere deres arbejdsind- sats. Imens er det gået hårdt ud over redaktionen. Aksel E. Christensen og Svend Ellehøj er døde, H. P. Clausen er blevet minister (men har dog nået at deltage i redaktionsarbejdet med Nissens afsnit), nu er Søren Mørch ene tilbage.

Værket er – eller var i hvert fald oprindeligt – især tænkt som lærebog for universitetsstuderende. Deraf dets fyldige, drøftende litteraturoversig- ter, der værket igennem ofte har været de for fagmanden interessanteste dele. Her i bd. 7 er antallet af »brede« fremstillinger og særundersøgelser så stort at karakteriseringerne undertiden bliver temmelig summariske. Enkelte af dem vil jeg komme tilbage til nedenfor. Det har overrasket mig lidt at man har forbigået Povl Engelstofts og Frantz W. Wendts *Danmarks politiske Historie fra Freden i Kiel til vore Dage* (1934), der netop også var tænkt som universitetslærebog.

For mig der både har skrevet »brede fremstillinger« af det meste af perioden og nogle specialundersøgelser, er det en usædvanlig udfordring at skulle give en anmeldelse af det nye værk, men efter at have sikret mig at jeg ikke var blevet aldeles nedgjort i dette, og dermed at eventuel kritik fra min side ikke vil kunne tage sig ud som hævnakt, påtog jeg mig opgaven. Der kan vel være noget oplysende ved at en svindende generation, for én gangs skyld, bedømmer den næstes historieskrivning.

Bd. 7 har tre forfattere: Niels Finn Christiansen, Karl Christian Lammers og Henrik S. Nissen. De har, oplyser redaktionen, »inden for de givne rammer principielt haft frie hænder til at skrive deres fremstilling, som de har ment det rigtigt«. Derfor er det rimeligt at kommentere deres afsnit hver for sig. Der er dog ikke frappante modsætninger (men nok tydelige nuancer) imellem afsnittene. Heller ikke i enkeltheder modsiger de hinanden, når bortses fra en meget forskellig vurdering af samlebåndets betydning hos Nissen (s.33) og Christiansen (s.139, 204, 213). Mere divergerende er litteraturoversigterne. Hvor svært det har været at enses af et grelt tilfælde. To steder (s.23, 219) tales der med overensstemmelse næsten ord for ord om »den stort anlagte, marxistisk inspirerede *Dansk litteraturhistorie*«, hvis bd. VII giver et grundigt (resp. tilbundsående) signalement af de kulturelle (tendenser og) brydninger«. I indledningen, som de tre forfattere er fælles om, fortsættes der: »Dens erklærede ambition var at forene en materialhistorisk forklaringsramme med analysen af den kulturelle udvikling i bred forstand. Den materialhistoriske fremstilling er dog blevet for uensartet i kvalitet og også for adskilt fra kulturudviklingen til, at den har været i stand til at give forklaringer på den«. Langt mere positiv er Christiansen når han skriver sit eget afsnit: »Ambitionen, som vel ikke i et og alt indfries, har været at forene en materialhistorisk forklaringsramme med analysen af kulturudviklingen i bred forstand. Styrken ligger i den omfattende inddragelse af masse- og triviallitteraturen samt en kraftig understregning af kønsaspektets betydning i kulturdebatten«. Jeg har selv skrevet en anmeldelse af bindet i *Historie* 1985; den er lige så overvejende negativ som vore tre historikers fællesdom.

Som helhed er bindet skrevet i jævn dansk normalprosa. Vi slipper, med få undtagelser, for det munketyk som var ret gængs, ja, vel et statussymbol hos adskillige historikere for ikke mange år siden, og også for de stadig grasserende anglicismer. Således bliver Madsen-Mygdals selvbevidste gårdejere *ikke* omtalt som agrart småborgerskab. Et lille eksempel på hvad vi ellers er fri for:

»Den borgerlige families adskillelse mellem produktion og reproduktion blev i det store og hele opretholdt i perioden efter 1. verdenskrig. Kun få kvinder af borgerskabet arbejdede uden for hjemmet« (s.211). Hele meningen rummes i sidste sætning; den første er alene en reverens for en vis læremester – eller hans nutidige disciple?

Trykfejlene er ret få og med én undtagelse betydningsløse: HK udstyres med 300.000 medlemmer i 1939 (s.43).

De tre forfattere er fælles om en ti siders indledning, og dér anstilles en del betragtninger af almen karakter, som det er rimeligt at begynde med at diskutere.

Der peges (s. 19) med rette på at den der skriver moderne historie har et særligt problem derved at kildematerialet er overvældende og uoverskueligt. Det har vi nok alle oplevet. Det fortælles at da J. C. Christensen blev folketingsmand læste han alle de gamle rigsdagstidender. Ingen historiker eller politolog har gjort noget tilsvarende. Det vilde også være noget af en ørkenvandring. Men der er små og store klumper af guld mellem det meget sand. Adskillige gange har jeg oplevet at finde mig ukendte og overraskende oplysninger og perspektiver. Og Rigsdagstidende er endda en så at sige traditionel kilde sammenlignet med de materialemængder der iøvrigt forefindes. Ingen skriver om disse tidsrum uden en svar følelse af utilstrækkelighed. Er det tænkeligt at databehandling kan udvikles til virkelig hjælp hvad selve det centrale problem angår? Det forekommer mig at en forudsætning vil være et højtudviklet historieteoretisk niveau. Og dermed også en fastlåsning?

Indledningen rummer sparsomme historieteoretiske betragtninger (s. 18). Det påpeges hvor meget der afgøres ved valget af kriterier for hvad der er væsentligt. Det er, kunde man også sige, historieskriveren der giver den amorfe »historie« form. Dét er hans opgave, en udfordring svanger med konsekvenser på godt og ondt. Set med mine øjne er det måske en lykke at bindet er kommet så sent. I de neomarxistiske skolars tid kunde resultatet være blevet gold formgivning. Nu er bindet ret »åbent«, også selv om i hvert fald Lammers tidligere har arbejdet indenfor et marxistisk skema.

I denne forbindelse kommer forfatterne ind på et centralt problem i al samfundsvidenskab. »Det lange perspektiv medfører let en opfattelse af det historiske forløb som uomgængeligt. Det gik sådan, og det kunne ikke være gået anderledes«. Men for befolkningen og beslutningstagerne »var udviklingen ikke så selvfølgelig. De ønskede at påvirke samfundet og styre udviklingen. Deres handlinger var ikke uden konsekvenser«. Der konkluderes: »Set på et halvt århundredes afstand må begge perspektiver bruges for at forstå perioden«. Man kunde ønske at de tre forfattere var nået til noget mere sigende end denne forsigtige konklusion. Måske har indbyrdes meningsforskelle forhindret dem deri. Jeg selv er efterhånden kommet til den opfattelse¹ at makro- og mikroanalyse (og dermed

¹ Erik Rasmussen, *Complementarity and Political Science. An Essay on Fundamentals of Political Science Theory and Research Strategy*, Odense University Press, 1987, s. 105-13, 119.

forbunden determinisme og voluntarisme) er lige nødvendige for samfundsvidenskaben samtidig med at de, når analysen føres til bunds, gensidigt udelukker hinanden, hvorfor de stiller os i en forskningssituation som er en parallel til hvad Niels Bohr i kvantefysikken betegnede som komplementaritet.

»1914-1945 er endnu mands-minde-historie«, hedder det (s. 17). Ja, mere for mig end for forfatterne, hvilket vil spores i det følgende. Når de fortsætter: »Forskellene mellem dengang og nu er større end mellem dengang og 100 år eller mere tidligere«, må jeg melde fra. Vist er de forskelle, materielle og andre, der nævnes, store. Men os der har gennemlevet forandringerne, forekommer påstanden om at vi dengang var nærmere Sjette Frederiks dage end dagen i dag, åbenbart urimelig. Det er naturligvis i sig selv bemærkelsesværdigt at dét resultat kan midaldrende historikere komme til, for det siger noget om med hvilken forsigtighed vi bør ytre os når mands minde ikke kan korrigeres.

Fremstillingen er delt kronologisk imellem de tre forfattere: Lammers har 1914-1920 (+ udenrigspolitikken 1918-1933), Christiansen 1920-1929 og Nissen 1929-40 og 1940-45. Forinden bringes imidlertid et afsnit kaldet »hverdagshistorie«, der dækker befolkningsudviklingen, arbejde, indtægt osv. til og med sporten. Det er en såre fornuftig disposition, for det vilde være ulideligt at få samtlige emner puttet ind i fremstillingen af hvert af tiårene. Afsnittet er skrevet af Nissen, der således hæfter for langt over halvdelen af bindets samlede tekst. Han skildrer hverdagshistorien på godt et halvt hundrede sider. Det gøres jævnt og sobert, støttet på samtidige kilder og studier og på forskning fra de seneste årtier, ikke mindst Svend Aage Hansens og hans medarbejders fremstillinger. Jeg nøjes med få og spredte indvendinger: At det faldende fødselstal i 1930'erne »blev anset for en frugt af den stigende materialisme eller i almindelighed for et tegn på tidens fordærv« (s. 27) kan være sandt nok. Men ikke som generelt udsagn om befolkningens holdning. Folk begrænsede deres børneavl med god samvittighed. – At skolelovgivningen endnu kun gav »en meget smal vej fra kommuneskolen til videregående uddannelse« (s. 41) er en overlevende frase fra ungdomsoprørets tid. Mellemskolen blev just i dette tidsrum (som Nissen selv erkender s. 319) så stor en succes at den blev et problem for den almindelige folkeskole. Det var iøvrigt heller ikke i efterkrigstiden ny lovgivning der udløste eksplosionen i tilgang til gymnasium og højere læreanstalter.

Lammers har 56 sider til at skildre tiden 1914-1920 (incl. litteraturoversigt). Bemærkninger hist og her tyder på at han fortsat bekender sig til et

marxistisk historiesyn. Hverken plads eller periodens egenart har gjort det let for ham at bringe det til anvendelse. Hans fremstilling skrider stort set frem som de tidligere skildringer. Der er to afvigelser, lidet forståelige forekommer det mig. Valget 1918 anbringes før den uindskrænkede ubådskrig, Ruslands sammenbrud og den tyske offensiv på vestfronten (der *ikke* mislykkedes afgørende i april (s. 106) men først i løbet af sommeren), så sidstnævntes almindeligt antagne gunstige virkning på de Radikales stemmetal ikke bliver berørt. Det er iøvrigt forkert at valget styrkede regeringspartierne mandattal (s. 99). Deres andel blev svækket. Derimod fik de et knebent flertal af stemmerne (modsat det vælgermindretal der havde givet dem et komfortabelt folketingsflertal i 1913). Den anden afvigelse er at statslånskrisen anbringes umiddelbart før påskekrisen. Den hører hjemme i årene forud under skildringen af de indre modsætninger, som den er et hovedeksempel på. At den også har forfatningspolitisk betydning, hvilket var årsagen til at jeg i sådan sammenhæng undersøgte den nogenlunde til bunds, er i en almenhistorisk fremstilling mindre væsentligt og bestemt ikke grund nok til at placere den efter afstemningerne i Sønderjylland.

Sligt fik være. Langt bedrøveligere er det at måtte konstatere at Lammers' fremstilling har mange simple fejl. To eksempler er nævnt. Men der er betydeligt flere. Det er urigtigt at grundlovsforhandlingerne »fredede regeringen politisk i de hektiske augustdage« 1914, og at J.C.Christensen efter Alberti-skandalen fortsat var uacceptabel »som statsminister« (konseilspræsident) (s. 94); han var noget nær uacceptabel for de Radikale af ganske andre grunde og iøvrigt ikke den eneste tænkelige leder af en samlingsregering. Hvis Lammers har noget belæg for at Christensen indenfor Venstre arbejdede for at der skulde dannes en national regering, bestående af partierne bag forsvarsloven 1909, kender jeg det ikke. Det kan ikke være den Christensen nærtstående Lütkenføler hos Brandes han tænker på, for denne havde jo stemt imod forsvarsloven, men det er det måske alligevel, for Christensen var selvfølgelig ganske klar over at Venstre og Højre var i mindretal i Folketinget; Lütkenføleren var et forsøg på at splitte de Radikale. De Vestindiske Øer (s. 95) blev overdraget ultimo marts 1917 (*ikke* l.l.). Den forudgående folkeafstemning var *ikke* »i overensstemmelse med den nye grundlov«, der kun kendte folkeafstemning i forbindelse med grundlovsændring; det var en vejledende afstemning, hvor i henhold til derom given lov den nye (endnu ikke ikraftsatte) grundlovs valgretsregler fandt anvendelse. Straffelovstillægget 1915 gav *ikke* »regeringen mulighed for at gribe ind med censur« overfor pressen, hvilket vilde have været grundlovsstridigt, men skærpede visse straffe. Hage havde ikke »været minister

i en tidligere radikal regering« (s.92), men i Deuntzers ministerium af Venstrereformpartiet, hvis Hørup'ske fløj han tilhørte. Skildringen af 5.8.1914 (s.85) er mangelfuld. Den tyske henvendelse om mineudlægning kom inden kl. 8 morgen (så vendingen »senere på dagen« vildleder læseren). At skrive at efter kongens standpunkttagen »bøjede militærets og Højres repræsentanter sig« er helt forkert. Højres formand Emil Piper havde, som Christmas Møller senere har berømmet ham for,² ytret sig til fordel for dansk mineudlægning, og admiral Kofoed-Hansen var den af alle der havde ivret stærkest derfor og efter alt at dømmes været udslagsgivende ved sin påvirkning af Christian X.

Enhver kan komme for skade at begå dumme fejl. Men det er utilladeligt sjuskeri at bringe så mange. Ovenstående, som jeg har syntes jeg måtte bruge plads på, af hensyn til godtroende historiestuderende, er endda ikke en udtømmende liste og forbigår ganske formuleringer som *måske* kan forsvares. Det forekommer mig at den tilbageværende redaktion (som selv arbejder med dette århundrede) burde have forhindret sligt, uanset princippet om frie hænder til forfatterne, hvem den dog i forordet til bd.5 lovede at den vilde rådgive.

I forbindelse med krigsudbrudet og andetsteds bedømmer Lammers danske holdninger i forhold til en ligelig, også kaldet upartisk neutralitet. Det er berettiget i den forstand at sådanne betragtninger blev anlagt i samtiden. Historikere bør nok holde sig for øje at begrebet er en slags Weber'sk idealtipe, som kun sjældent er forekommet som praktisk politik, hvorfor en dømmende historiker giver sig selv betænkeligt let spil.

I sit afsnit om udenrigspolitikken 1918-1933 søger Lammers at gøre rede for dansk og især Munch'sk balancerende og skiftende forholdene sig til neutralitet og loyalitet overfor Folkeforbundet. Det vilde føre for vidt at diskutere hans (og i et senere afsnit Nissens) formuleringer. Man søgte, tror jeg at turde mene, at udnytte begge tankegange i dansk interesse så langt det lod sig gøre, men uanset sympati (både hos Munch og f.eks. L.Moltesen, Venstres udenrigsminister 1926-29) for Folkeforbundets idé som noget på langt sigt ønskværdigt fastholdt man altid ønskeligheden af at kunne falde tilbage til en form for neutralitet. Lammers gør ret i at fremhæve at »der ville også fremover ligge et Tyskland – et stort Tyskland – ved Danmarks sydgrænse« (s.234). Derimod er det helt forkert at tale om (s.235) at forsøg fra dansk side på at få en dansk-tysk mindretalstraktat strandede. Det var netop hvad Danmark altid, også i efterkrigstiden, bestræbte sig på at undgå, af let forståelige grunde.

² *Bogen om Christmas Møller skrevet af hans Venner*, red. Gertrud Christmas Møller, København, Westermann, 1948, s.50-51.

Niels Finn Christiansens skildring af 1920-1929 er det afsnit der tydeligst er skrevet ud fra en opfattelse af klasse modsætninger og klassekamp som konstituerende for den historiske udvikling. Det er der efter min opfattelse intet angribeligt i: Man kan foretrække andre (og måske mindre belastede) termer. Men interesse modsætninger forbliver af central betydning, så sandt som der i ethvert samfund er konflikt og samarbejde. Det angribelige optræder først hvis samarbejdet (hvor mere eller mindre nødtvunget det end måtte være) negligeres og måske latterliggøres, og hvis fænomenerne presses ind i et dikotomisk skema med antagonistiske klasser og satellitter. Der spores hos Christiansen en beklagelse af at »bonde-by temaet« i 20'erne til tider slørede »klasse modsætningerne inden for de to sektorer« (s. 139). Men temaet får sin rimelige plads. Udnyttende de seneste årtiers marxistisk inspirerede forskning skildrer han arbejds konflikterne bredt, mens samarbejdet, også på arbejdsmarkedet, får meget lidt plads. DsF's ledelse og Stauning får over næsen (s. 156) for i 1921 at have ment at fagbevægelsen måtte vise »ansvarlighed« (gåseøjnene er Christiansens) og acceptere at hensyn til erhvervslivets trivsel krævede løn nedgang (tænkte Stauning og DsF også på de arbejdsløse? – min bemærkning). Men Christiansen har proportionssans, så hans fremstilling bliver på ingen måde uinteressant for andre historikere.

Det kan som eksemplificering have interesse at dvæle ved hvorledes husmændene skildres, i ortodoks marxistisk teori en marginal klasse, et småborgerskab. Christiansen negligerer dem ikke. Deres energiske slid og beskedne forbrug gør husmandsbruget konkurrencedygtigt. De lever »som Kapitalens Hovbonde« (Hans Kirk) eller som den »Befolkningssklasse i vort Land, hvor den største Tilfredshed og Harmoni i Livsførelsen udfolder sig« (Jørgen Pedersen) (s. 209). Ja, sådan kan en historiker jo prøve at være »objektiv«. Der er nu mange grunde til at lægge mest vægt på hvad husmandssønnen og husmanden, senere professor i nationaløkonomi Jørgen Pedersen vidner. Det er rigtigt at mange husmænd og husmandskoner fortsat måtte supplere indtægterne ved lønarbejde (her kunde mælketurene være nævnt). Men det bør ikke tilsløre at netop 20'erne var husmandsbevægelsens store årti, med oprettelsen af henved 10.000 nye brug (den mindre del efter 1919-lovens jordrente princip, den lidt større som selveje i henhold til lovgivning Madsen-Mygdal som landbrugsminister fik gennemført i 1921 for at modvirke »statsfæstet«) der var så store at de var »familiebrug«. De »indeklemte« husmænd blev forholdsvis færre. Det forekommer mig derfor at den der kun læser Christiansen ikke får et rigtig fyldestgørende billede. Han fremhæver husmandsforeningernes dygtige ledelse, men finder at »de radikale husmænd savnede i nogen grad klasseegoismen« (s. 181). Det er rigtigt at

husmandsbevægelsen yndede at understrege sin ideale karakter, som andre bevægelser også gjorde. Men det var kontante og, må man nok sige, velforståede interesser der fik den til at stå udenfor Landbrugsrådet, og at dens gennemslagskraft var mindre end landboforeningernes siger snarere noget om husmændenes mindre økonomiske vægt og 20'ernes politiske spektrum end om mindre klasseegoisme. Jeg kan også pege på en undersøgelse³ der viser at de mange og ivrige georgeister blandt det Radikale Venstres tillidsmænd kom igennem så langt som deres ønsker faldt sammen med husmændenes interesser, og ikke længere.

Adskillige enkeltformuleringer lader sig naturligvis betvivle. I stedet vil jeg slutte med en iagttagelse der viser Christiansens evne til at se noget karakteristisk i mangfoldigheden: »Hvis et element kan udpeges som fællesgods for... liberalismen og socialismen må det være fremskridtsoptimismen« (s. 206).

Selv om Henrik S. Nissen understreger (s. 322) at klassekampen ikke var afskaffet ved sociallovgivning og overenskomstmæssige rettigheder har han øjensynligt ikke døjet med at skulle holde et neomarxistisk historiesyn i ave og synes også i litteraturoversigten (s. 332f.) at lægge distance til det, i hvert fald til dets excesser. Hans skildring af tidsrummet 1929-1940 skrider ubesværet frem, med udnyttelse af ny forskning men uden principielle forskelle fra tidligere brede fremstillinger. De første to tredjedele af skildringen, krisens og de store forligs år, er tydeligvis skrevet af en forsker der kender sit stof og disponerer det med sans for proportioner. Lad så være at det forekommer mig forholdsvis for meget at bruge tre sider på J. A. K., selv om der foreligger en god undersøgelse, og at et vellykket 16 linjers portræt af Bertel Dahlgaard virker overraskende, fordi det er det eneste af sin art i bindet. Det er rimeligt at give kriseårene mest plads. Men 30'ernes sidste halvdel skildres for fragmentarisk, som om forfatteren er kommet i pladsnød, en situation mange af os vel kender. Nok er det naturligt i et værk der blev anlagt som universitetslærebog, at lade det narrative vige for det analyserende. Men at afhandle landstingsvalget 1936 på 2½ linje (s. 303)? Jeg savner også omtale af lærlingeforhold, ferielovgivning o.a.

Et par småting: Den fortræffelige Sven Clausen (s. 311) var ikke professor i statsret, men docerede sin form for statskundskab for jurastuderende og blev først professor i 1950, så det kommer ikke 30'erne ved. Betød vendingen »solidarisk lønpolitik« (s. 308) dengang det samme som

³ Erik Rasmussen, »Georgeismen som element i det social-radikale idékompleks indtil o. 1922«, *Jyske Samlinger. Tidsskrift for Danmarks Historie*, ny række, IV. bind, s. 249-93.

nu? Ros for en prægnant konstatering som: »Det økonomiske system var i krise og kaldte krisebevægelser frem. Det politiske system var ikke i krise« (s. 280). Også for det dristige men ganske vellykkede diagram (s. 312) over politisk-kulturelle skillelinjer i 30'erne.

Nissens afsnit om udenrigspolitikken (hvorunder også forsvarspolitik) 1933-1940, til og med 9. april, er klart og nøgternt. Han afstår fra moraliseringen og forstår at lade Georg Cohns disputats *Neo-Neutralitet*, som nok i meget tør anses for et teoretisk sidestykke til grundanskuelser hos Munch, pege både tilbage og fremad. At drøfte diskutabile formuleringer på de kun tyve sider vilde kræve en lille afhandling. Jeg noterer at der ikke er blevet plads til en stillingtagen til hvad Viggo Sjøqvist⁴ hævder om Staunings forsøg på at gå uden om, ja, på tværs af Munchs politik overfor Tyskland. At et eksistensforsvar politisk ikke havde fortalere af betydning« (s. 346), får mig til at sige Christmas Møller, der jo vilde have kæmpet 9. april for at nationen »på den måde kunne demonstrere sin vilje til at opretholde selvstændigheden«.

Om besættelsestiden har jeg ikke skrevet selvstændigt. Des mere har jeg den i »mands minde«.

Mere end for nogen anden periode gælder det om årene 1940-45 at redaktionens valg af forfatter er bestemmende for hvilken skildring vi får. Tidens og den nærmeste eftertids lidenskaber er overtaget af næste generations historikere, i det mindste adskillige af dem, og med den historikere iboende tilbøjelighed til at stå fast på én gang indtagne positioner vil det vare meget længe før de år kan drøftes bare så afslappet som f.eks. Grevens Fejde.

Henrik Nissens egen forskning ligger i besættelsens første år. Han fastholder, overfor Hans Kirchhoffs kritik, termen forhandlingspolitik som betegnelse på forholdet til tyskerne, efter min mening⁵ med fuld ret. Hans skildring er rolig uden at få karakter af defensorat, selv om den nok af nogle vil blive læst som et sådant. Den konkrete aktive modstand får beskeden plads. Det kan vel atter forstås som resultat af at der lægges mindre vægt på det narrative end det analyserende. Dette ses også ved at litteraturoversigten har fået sammenligningsvis stort omfang.

Som man vil have forstået finder jeg at Nissen har skilt sig godt fra sin delikate opgave, uanset det diskutabile i mange formuleringer. Jeg begrænser mig til to mands-minde-betragtninger. Om angrebet på

⁴ Viggo Sjøqvist, *Peter Munch. Manden. Politiker. Historikeren*, Gyldendal, 1976, s. 209-11.

⁵ Anm. af Hans Branner, *9. april 1940 – et politisk lærestykke*, 1988, i *Politica*, 20. årg., 1988, s. 349.

Sovjetunionen hedder det (s. 376): »Den tyske propaganda om endnu en lynkrig og hurtig sejr vandt almindelig tiltro«. Hvor kan Nissen vide det fra? Det svarer til når Kirchhoff om sommeren 1940 ironisk skriver:⁶ »Vi træffer alle bekendte der vil bedyre at de aldrig mistede troen på Englands sejr. Det hører med til deres antityske og anglofile selvforståelse«. Jeg vil gerne melde mig som en der aldrig mistede troen på Tysklands nederlag, og erindringen er så sikker fordi jeg selv siden mange gange har undret mig og måttet forstå »troen« (uanset at den selvfølgelig var forbundet med forhåbninger om at USA og Sovjet måtte komme med) som en psykologisk nødvendighed for en 22-årig antinazist. Jeg vil jo ikke hævde at min optimisme var »almindelig«, men den *var* ret udbredt. Og hin søndag i juni 1941, hvor jeg var sammen med mange mennesker, erindrer jeg en senere minister sagde: »Nu har han [ɔ: Hitler] da vist gabt over for meget«, tænkende på de russiske vidder.

Om Buhls september-tale 1942 skriver Nissen: »En senere tids opfattelse af talen som en opfordring til landsforræderisk stikkeri var der på det tidspunkt kun få, der delte« (s. 381). Ganske rigtigt. Buhl var den der skulde føre den henholdende politik så længe som det var gørligt. Jeg erindrer at have læst de pågældende ord med ubehag ved at han havde ment dem nødvendige. Men vi – og dermed mener jeg brede kredse, uden at kunne sige *hvor* brede de var – drømte jo ikke om at tage dem til følge. Svarende til at vi havde glædet os over hvad Christmas sagde i 1940, og over hans flugt til London, uanset de risici for forhandlingspolitikken som deraf flød. Skråsikre historikere af en yngre generation kan betegne vore holdninger som ulogiske (og som dobbeltmoralske?) men kan hverken fornægte at de var »menneskelige« eller at de eksisterede dengang. Frode Jakobsen har sagt fra overfor historikerne; i en anmeldelse⁷ har jeg motiveret hvorfor jeg i adskilligt må give ham ret, også fra et historieteoretisk synspunkt.

I litteraturoversigterne betegnes de tidligere fremstillinger af perioden gentagne gange (s. 22, 23, 75, 331 og 333) som »optimistiske«. Det er en lidt overraskende gløse, når den anvendes om historieskrivning. Den optræder i den fælles indledning og hos Nissen, så den er nok hans valg. Jeg formoder den er ment som et formildet udtryk for at vi gamle historikere ikke skrev »samfundskritisk«, som manges løsen var for ti-tyve år siden, jvf. at det ganske rammende siges om marxistisk inspireret

⁶ Hans Kirchhoff, *Kamp eller tilpasning. Politikerne og modstanden 1940-45*, Gyldendal, 1987, s. 39.

⁷ Anm. af Frode Jakobsen, *Til sidst kommer man hjem*, i *Historie*, 1985, s. 156-58.

forskning i 70'erne at det var et mål at »nedbryde den optimistiske skildring af Staunings Danmark« (s.333). Lidt nærmere meningen kommer forfatterne når det om mig siges: »Alene titlen på hans bind, »Velfærdsstaten på Vej«, angav det udviklingsoptimistiske syn på perioden. Den blev vurderet positivt og som forstadie til velfærdsudviklingen efter 1945« (s.22). Titlen var netop mit eget valg (mens smudsomslagets imponante Stauning-portræt skyldtes billedredaktionen). Jeg finder bindtitler bør fremhæve et (eller nogle) fremtrædende træk i en periode. At tidsrummet (uanset bølgebevægelser) gennemløb en udvikling, både med hensyn til fordelingspolitik og dirigisme, de to hovedkarakteristika ved velfærdsstaten, som nåede sin fulde udfoldelse nogle årtier senere, vil vel næppe nogen historiker benægte. At jeg i samtiden og da jeg skrev i begyndelsen af 60'erne (i de samme år hvor jeg var med til at grundlægge et politologisk studium i Århus, hvad på anden vis satte præg på bindet) havde et positivt syn på velfærdsstaten, vedgår jeg gerne. Hal Koch, den ene af redaktørerne, skrev om det: »Jeg mener at grundsynspunkt og vurdering er helt rigtige, hvilket naturligvis kun vil sige, at jeg deler dem«. Den lille kommentar rammer hovedet på sømmet. Ethvert stykke samfundsforskning vil være præget af forfatterens opfattelse. Min egen også af at jeg, som opvokset i 30'erne, havde let ved at foretrække hvad selv Nissen kalder »det *borgerlige* (min kursivering) demokrati« (s.332). Denne erkendelse af forskningens værdibinding medfører naturligvis ikke at enhver bestræbelse på redelig fremstilling opgives, tiden og dens anskuelser skal have lov at komme til orde. Når nogle historikere har søgt en forklaring på at 30'ernes krise ikke medførte en social revolution, i de socialdemokratiske ledes klasseforræderi (s.333) er det for mig at se (og vist også for Nissen) såre ufrugtbart. Det er ikke forkert af en historiker at stille kontrafaktiske spørgsmål. Men de bør have en rimelig relevans for de tidsrum de stilles til. Hvis optimisme betyder fravær af »samfundskritisk« vilkårlighed og dømmelyst kan jeg kun være tilfreds med karakteristikken. Lidet tænkte jeg, dengang jeg skrev, på at jeg derved kom til at stille mig i vejen for en revolution.

Den bogliste hvormed bindet afsluttes rummer kun titler som forfatterne har omtalt. Christiansen har nævnt (s.224) Poul Jensens »Parlamentarismen er en letbenet dame« vedr. finanslovsforkastelsen 1929, men ikke min gendrivelse af hans opfattelse.⁸ Det giver en mistanke om at

⁸ Erik Rasmussen, »Forholdet mellem statskundskab og indenrigspolitisk historie«, *Det Danske Historikermøde 1973*, København, Fællesudvalget for Historisk Forskning, 1975, s.44-75; »Christmas Møller og P.Munch. Betragtninger over politikeres råderum«, *Festskrift til Troels Fink*, red. Helge Larsen og Roar Skovmand, Odense Universitetsforlag, 1982, s.161-84.

lignende kan være sket i andre tilfælde. Når noget har været debatteret i forskningen bør der henvises alsidigt.

Til sidst nogle sammenfattende bemærkninger om det nye bind. Indledningen slutter med følgende ord (s.24): »Men der er endnu ikke i Danmark lavet den brede samfundskritiske fremstilling – som der er begyndt at komme eksempler i udlandet på – der sætter politik, økonomi, sociale forhold, ideologi og kultur ind i den sammenhæng, som de har i den historiske virkelighed«. Det er vist ikke ment som programerklæring. Rent bortset fra at der nok kan findes adskillige eksempler på at den nævnte sammenhæng ikke uden hårdhændet fremgangsmåde lader sig påvise indenfor et tidsrum på 30 år, samler bindet sig ligesom sine forgængere om den politisk-økonomisk-sociale udvikling og giver ret lidt om den kulturelle. Heller ikke ellers synes jeg det er udtryk for noget dybtgående nybrud. Snarere er jeg blevet lidt skuffet. Der er dog gået et kvart århundrede siden den sidste »brede« fremstilling blev til (hvis vi da ser bort fra Søren Mørchs, som forfatterne putter til side med uforbindende ord). Der savnes overblik, store linjer, helhedssyn. Slight fremmes heller ikke ved at redaktionen har fordelt de tre årtier på tre forfattere, som ikke er rigtig kongeniale.

Én ting er de fælles om. De er historikere og interesser sig for hvad der er skrevet af fremstillinger og afhandlinger af andre historikere. Derimod synes de lidet interesserede i hvad der foregår i historiens nabovidenskaber, de andre samfundsvidenskaber. Derfra kunde dog muligvis hentes inspirerende synsvinkler, nyt overblik. Det tager sig ud som om kræfterne i så henseende blev brugt op i de neomarxistiske bestræbelser. Ganske vist anvendes Svend Aage Hansens og nogle andre økonomers resultater omhyggeligt. Men det er kun de økonomer der har arbejdet med økonomisk *historie*. Økonomisk teori har man ikke forsøgt sig med at anvende. Nissen, som dog har en uforbindende omtale af Keynes (s. 328), fremhæver at man må »lære sig økonomernes tankegang og terminologi«, men at det »giver en nærliggende risiko for samtidig at antage deres problemstillinger, som ikke nødvendigvis er de samme som historikernes« (s. 74). Det rigtige deri er at historikerens problemstilling omfatter meget andet end økonomens. Derimod er det uheldigt, som generation efter generation af historikere har gjort, i behandlingen af det stof hvor økonomisk teori er relevant at lade sig nøje med en halvforældet og populariseret udgave af en sådan.

Heller ikke politologien synes man at interessere sig for. Ole Karup Pedersens disputats nævnes, men uden rigtig at blive brugt til noget. Min egen *Komparativ Politik* nævnes ligeledes (s. 332) men kun for den (ironi-

ske?) kommentar at jeg ved sammenligninger har fundet det danske politiske system tilfredsstillende (hvor det så står?). Der er ellers i den bog (og i mange andre politologers arbejder) meget historisk stof, som kunde have interesse for forståelsen af udviklingen i de politiske strukturer. Begrebet det politiske system blev introduceret for at gøre det let at se at fordelingen af værdiobjekter med gyldighed for samfundet (altså helt centrale spørgsmål i politisk-økonomisk-social historie) må anskues ikke bare gennem forskydningerne mellem privat og statslig regie, men også ved at opfatte organiseringen som et af århundredets fundamentale karakteristika. Interesseorganisationer omtales naturligvis hos de tre forfattere. Men, ubeskeden sagt, den der læser bare siderne 74-79 og 422-28 i *Velfærdsstaten på Vej* lades mindre i stikken med hensyn til at forstå at det 20. århundredes historie (ikke mindst) er beretningen om statens og organisationernes stærkt accelererende magt i et stadig mere komplekst samspil, og det hvad enten man kan lide det eller ej. Lad mig også nævne at kendskab til den frodige vælgeradfærdsforskning kunde have sparet forfatterne for ukritisk viderebringelse af datidens håndfaste opfattelser af vælgervandringer (s. 193, 201, 283).

Jeg har i årenes løb bestræbt mig på at bringe politologer og historikere til forståelse med hinanden. Hvad historikerne angår med lidet held, synes det foreliggende bind at indicere. I samme retning peger det at da en kreds af historikere i 1987 lancerede et forskningsprojekt om »Dansk politik under forandring 1945-85« (et første, godt resultat foreligger i Tage Kaarsteds *Regeringen, vi aldrig fik* (1988)) blev der ikke inddraget én eneste politolog i kredsen, skønt der findes adskillige midaldrende og yngre politologer med dokumenteret sans for den historiske dimension. Er danske historikere så ængstelige for besmittelse at de hellere vil isolere sig i selvtilstrækkelighed?

Erik Rasmussen